

Прибегавање оружју је крајње средство када другог избора нема (зато се оно не сме полагасти). До тога долази када дипломатија и политика затаје. Наши народи су, а посебно Срби, незнатичком политиком својих самоизабраних руководилаца (на исти начин су „бирани“ и ван Србије али су знали да бране „интересе“ своје републике), доведени дотле да морају рачунати и на оружану борбу да би одбранили своја огњишта у заједничкој држави. Писац не сумња да ће Срби то чинити и убудуће (стр. 79) пишући вероватно средином 1991.³ када је Савезна влада наредила да се обезбеди границе. Не знамо шта би написао мало касније о дезертерима и онима који су побегли у иностранство међу којима је, као и 1941, било највише Срба (број Словенаца је занемарљиво мали јер их у војсци није било ни 8%). А 1915. је било супротно: из највиђенијих породица су се младићи масовно јављали у добровољце. Деловање политичких странака у Србији је, нажалост, било више усмерено на борбу против владајуће странке него на мобилисање за одбрану државе. Они који су своју браћу у Хрватској и Босни препустили покољу неће је бранити ни у Србији јер људи таквог менталитета нису расположени за отпор па и по цену највећих понижења и искушења. Други то добро виде и користе. Док се Срби не опамете, ако не буде касно. С том истином се мора суочити и с њом рачунати за дуже време. Више од свега бисмо пожелели да пишчево оптимистичко уверење, изражено на последњим страницама књиге, постане жива стварност и да политичари што пре схвате да не могу имати успеха све док не мобилишу све умне и научне снаге у раду за опште добро. За то им није потребно много мудрости. Довољно је да прочитају последње две странице ове занимљиве књиге ако то до сада нису знали.

Момир Милојевић

Др Немања Божић:

Нација и национализам

(„Прометеј“, Београд 1996, 130 стр.)

Др Немања Божић није познат нашој јавности. На себе је први пут скренуо пажњу када је на првом такмичењу у говорништву на Правном факултету у Београду, пред пуним амфитеатром и строгим жиријем, освојио прву награду. После дипломирања дуго је радио у Институту за међународну политику и привреду посветивши се углавном изучавању међународних односа. Објавио

3 На стр. 76. наводи НИН од 28. јуна 1991.

је више радова међу којима и запажену и до данас једину књигу о економским санкцијама у колективној безбедности. Онда је променио занимање и заћутао. Поново се јавио збирком огледа о национализму и националној држави која је пред нема.

Свој став о покренутих питањима Божић износи или наговештава већ у Предговору у коме, полемишући са савременицима који сматрају да ће нације нестати и да су национализам и национална држава препрека демократији и напретку и на том примеру показујући сличности између десне и леве крајности. Иако полази од општих цивилизацијских и моралних вредности писац указује на промене националних циљева и приоритета. Томе приступа врло опрезно. Тако, на пример, каже да је повезаност територије са чиниоцима производње смањена али да ипак „одбрана државне територије не губи значај а развој друштва и државе добија на значају“ (стр. 9). У складу с политичким развојем друштва (и извесним раслојавањем?) нагласак „више није толико на јединству (хомогенизацији) нације пред могућом агресијом колико на националном консенсусу о развоју“ (стр. 10). Ту смо! Није ли наша прошлост а и садашњост то потврдила? Није ли се држава у прошлости лакше бранила него данас зато што је било лакше мобилисати масе? Свесно развијени човек размишља о свему па и о томе да ли да се одазове позиву да брани државу, да му случајно неко не „подвали“ па да брани политички режим. Размишљање које није допуштено ватрогасцима и свима који морају хитро и енергично да делују док не буде касно. Зато писац с правом указује на везу између нације и одбране државне територије која је уочљиво била чвршћа од везе нације и развоја (стр. 11) али није јасно зашто европском схватању нације супротставља азијско (конфучијанско) у коме је „спремност појединца за жртву зарад добра заједнице“ више изражена. Зар то не подразумева учешће у одбрани државе? Или је, можда, разлика у томе што је Европљанин мање склон потчињавању државној и политичкој хијерархији и вредностима која се намећу.

Збирка садржи неколико делова који су међусобно логички поређани и повезани и чине складну целину. Томе, уместо увода, претходи неодржани говор у коме се зналачки скреће пажња на покушаје однорађавања и на погубне последице тога: стварање људи који уображавају да су се ослободили мана свога народа а задржали смо његове врлине. Тако преобраћени се у новој средини, међу туђима, осећају као своји а међу својима као туђи. Није случајно, у нешто другачијем склопу, поменут последњи совјетски председник Горбачов (омашком прекрштен у Александра). Цео текст одише позивом да се не одваја од сопственог тла, свог народа. Они који прекину све везе са својим народом, „поруше све мостове за собом“, *принуђени* су да прихватају ново, туђе јер немају ништа

своје. Када се људи освесте (писац каже: разочарају) дођу до закључка да је раније било боље од потоњег па и власт. Пишчева је порука да се чува аутентичност и да се не заноси „никаквим универзалним или интернационалним идејама, најчешће великим а празним речима“, већ да се у свакој идеји тражи сопствени интерес и цивилизацијско-културни циљ, да се због утопија не дели и не раздире (стр. 19). Завршна реченица: „Знаћете да ко год пљује своје народу у лице, пљује изнад своје главе“ (стр. 21) као да се односи и на ниподаштавање сопствене државе.

На тој основи се развија филозофско и политичко размишљање о нацији, национализму и националној држави. За писца је космополитизам утопија јер не признаје спону националног и универзалног разума која се сукобљава с другом утопијом, (шовинизмом) на другом крају (стр. 26). Зато критикује (нео)либерале што су, позивајући се на нове појаве (као што је глобализација), потезом пера прецртали и историју и развој државе па тиме и националне државе замењујући је космополитском демократијом. У складу с тим критикује схватање о грађанству које се супротставља националној припадности указујући на пример Југославије у којој је политички и идеолошки осуђивано свако национално опредељивање, чак и југословенско. У таквим околностима се није могла развити грађанска свест а никао је сецесионизам најгоре врсте (стр. 29–30). Грађанство као безлични патриотизам према држави се претвара у најобичнију лојалност према власти а сами грађани га прихватају као национални идеал. Велике силе подржавају такав развој јер он води растурању држава позивањем на самоопредељење народа (стр. 31) а међународна заједница (која је безмало два века била против сваке сецесије) као да почиње да прави изузетке представљајући сецесију као „распад“. Међутим, то писцу не смета да, служећи се политичким речником, више пута помиње „претходну“ Југославију.

Писац би желео да верује да је случај Југославије изузетак јер се свет креће ка информатичком друштву у коме слобода кретања људи претпоставља отварање државних граница и претварање националних држава у вишенационалне и мултиетничке које све морају да постану сецесионистичке. Као примере такве државе наводи САД, Аустралију, Канаду, Нови Зеланд и Јужну Африку у којима национализам и патриотизам почивају на националном консенсусу а не на етничком, културном или верском пореклу. Нација и грађанство нису међусобно супротстављени али се ипак будно мотри да се не поремети међуетничка равнотежа (стр. 35–37). Није ли то опет разлог за затварање? Поготово што сам писац то делимично прихвата у облику релативне затворености: „На слободном светском тржишту информатичког друштва територијалне границе ће бити више *коректив* него *фактор* кретања

чинилица производње“ (стр. 38 – курзив писца). На таквом светском тржишту владаће тотална конкуренција па ће националне државе морати да буду чвршће да би могле да поднесу њен притисак. Те националне државе биће преуређене у управљачке, предузетничке и преговарачке и постати већином уселеничке, „имаће битну примесу грађанске свести у свом националном консенсусу али та свест неће да буде и његов једини стуб“ (стр. 39). Због деловања мултинационалних компанија савремена национална држава се суочила с кризом идентитета и „одговарајућим падом свог ауторитета“ упоредо са сопственим растом и бирократизацијом (на истом месту). Због неравномерног географског распореда извора и научног и техничког напретка (90% технологије је у поседу држава чланица OECD а 10% остатка света) глобализација још није изазвала једнак осећај свих људи и нација за заједничке вредности и циљеве. Напротив, изазвала је већу бригу за идентитет нација и разлике међу њима. Тако се уместо хуманих вредности ствара нова подела рада између све скупљих услуга и све јефтиније производње робе (стр. 40–41). Упркос томе писац истиче (у ствари се више нада) да ће преобраћене државе послужити за превазилажење тих разлика и за претварање конкуренције у „продуктивно такмичење држава“. У таквим околностима предстоји обнова „суверенитета, територијалног интегритета и независности савремене националне државе“ али с другачијом улогом (стр. 41). Није ли то исто што и до сада али с другачијим, модернијим објашњењем? То је у ствари пишчев обрачун са онима који сматрају да човечанство треба да се обједини на универзалној рационалној и демократској основи без државних граница. Он се (изгледа) залаже за нације као средство сједињавања људи у оквиру јаке националне државе (стр. 42). Другим речима, за поистовећивање нације и националне државе, што је у међународном жаргону одавно одомаћено (на пример, „Друштво народа“, „Уједињене нације“).

Писац не каже али би се из његовог тока мисли могло закључити (или бар наслутити) да би велика и јака национална држава (уселеничка) спречила или бар ублажила постојеће и чак претеће масовно кретање становништва ка богатим државама. Зато он говори о улагању капитала у неразвијене државе, пре свега у образовање становништва. На тај начин ће развијене државе стварати не само нова тржишта већ ће се и бранити од поплаве неквалификоване радне снаге или ће је скренути у слабо организоване државе, какве су по правилу грађанске државе, не устручавајући се притиска на њих (стр. 44).

Јака национална држава мора да почива на националном консенсусу о националним и државним интересима, консенсусу духовне и световне власти, традиције и науке. „Тај консенсус садржи у себи и грађанску свест ако је исход самостално изражене

политичке воље свих нација изражен као својеврсни савез свих национализама у погледу развоја заједничког друштва и државе“ (стр. 46). Тај консенсус подразумева плурализам и могућ је само у демократији, односно демократској држави у којој нације могу да очувају свој идентитет и изразе своју политичку вољу. Зато ниједној нацији или националној држави не одговарају поделе у друштву јер отежавају национални консенсус (стр. 47). Свака национална држава тежи да буде што више демократска а свака демократија што више национална (на истом месту). Није случајно да још ниједна држава није обликована према менаџерском калупу (стр. 48) али глобализација је појавни облик информатичког друштва које тежи да национална држава буде преуређена по узору на мултинационалне корпорације и компаније са већим смислом за управљање и предузетништво а у међународним односима са већим смислом за преговарање и компромисе (стр. 52–53). Сумњичаве читаоце који се питају како су могући компромиси ако су у питању витални национални (државни) интереси као што су, на пример, опстанак или целовитост писац се труди да увери да ће глобализам имати свој етос и да неће бити места за међународне сукобе и територијалну експанзију (стр. 54).

Разматрање о националној држави мора да дотакне и само питање национализма, утолико пре што се он неретко погрешно схвата и поистовећује са шовинизмом. При том писац полемише с (неименованим) јавним гласилима у којима се национализам (као и много шта друго) крајње поједностављено схвата. Зато су и његова реаговања на том нивоу. Његова је основна теза да се национализам не сме поистоветити с политиком у ужем смислу или с идеологијом нити везивати за поједине интересе као што је, на пример, очување територијалне целокупности јер се тиме јавности скреће пажња са осталих, ништа мање битних интереса (стр. 62). Нажалост, недостаје реченица у којој би национализам или национални интерес били означени као укупност највиших интереса нације. Пишчево уверење да ће „коректни читаоци“ правилно схватити национализам није довољно јер се из крајње сажетог излагања може извести погрешан закључак да је, на пример, територијална целокупност мање значајна од развоја схваћеног у најпуннијем смислу речи. У нашој средини се, нажалост, често може чути да су, на пример, демократија, грађанско друштво, људска права и слободе више вредности од очувања државе и њене целокупности а при том се заборавља да је демократија облик одлучивања у држави (не у космосу) и да поштовање људских права и слобода мора да обезбеди најпре држава. Зато се нигде у свету не расправља о постојању државе већ о томе какво треба да буде уређење у држави из које никоме не пада на памет да оде.

Сецесионизам у Југославији потврђује погубност наопаког схватања национализма. Писцу треба одати признање за храброст да без устручавања каже да је једна политичка организација више деценија југословенство представљала као наднационалност која се супротставља националном идентитету „конститутивних нација“ (стр. 68). Пошто су се као Југословени највише изјашњавали Срби онда је и југословенство представљано као великосрпски национализам, тј. унитаризам или хегемонизам. Наши грађани се сећају да су приликом пописа становништва Југословени сврставани међу „национално неопредељене“ па је требало много напора да се опредељење за Југославију званично призна за национално опредељење. Имајући у виду полазни став писца тешко је прихватити његово уопштавање да су се „постсоцијалистичке државе, почев од 1990. године, уставно расточиле у националне државе“ (стр. 70). Множина се своди на само две државе (СССР и Чехословачка које се не помињу) а разлози нису национални већ политички тако да се не може говорити о завршетку процеса националног ослобођења започетог Француском револуцијом (стр. 70–71). Не смеју се борба за национално ослобођење током XIX и почетком XX века и деколонизација изједначавати са оним што се десило после рушења Берлинског зида, нарочито у Југославији у којој је национализам најгоре врсте прикривао борбу „одређених друштвених слојева, не за националне интересе већ за власт“ (стр. 73). Међу националистима је било и левичара и десничара као што их има и међу националистима у позитивном смислу иако је прави национализам изнад странака и идеологије. Говорећи о нашој средини писац примећује да „није чудо што су најљући противници националиста бивши овдашњи комунисти међу неолибералима и новопечени либерали међу неокомунистима“ (стр. 81).

Везујући национализам за развој писац лако закључује да он не може да буде противан напретку и хуманизму (стр. 85). Он је у границама здравог разума „којег толико пута немају политика и идеологија“ (стр. 87). Национализам је светован иако су поједине религије националне (на истом месту). Они су одвојени и не треба да имају „осећај међусобне зависности“ нити да се међусобно својатају. Треба да се допуњавају а не поистовећују (стр. 88).

Нема сумње да пажњу читалаца највише привлаче „питања и одговори о некој Југославији“ која чине трећи део књиге. Већ сам наслов показује несклоност писца према било каквој држави с тим именом или (можда) у њеним најужим могућим границама. Без улажења у суштинску анализу он размишља о *стварању* неке државе и о неким бившим „Југославијама“ како се говори у уличном политичком жаргону. У том стилу су и речи Емира Кустурице (за које се признаје да су изречене „с уметничком слободом која му припада“) да су „све Југославије стваране вољом страних сила. Версајски мир, споразум Тито-Шубашић и, сада, Европска

заједница (!?). Ту три пута ни бог не помаже“ (стр. 97–98). Карикирано упрошћавање стварања државе (као што је то могуће на неком састанку), уз нетачности, се меша с њеним унутрашњим уређењем па (замишљени саговорник) закључује да ће „нека“ Југославија „васкрснути кад у нас буде преовладала права или стварна демократија“ (стр. 98–99). Писац томе додаје да „ниједна Југославија није... водила свој живот на доследно демократски начин“ (стр. 99). Уз пуну сагласност с њим морамо да поставимо питање да ли унутрашња демократичност једне државе зависи од начина њеног настанка. Логично је претпоставити да унутрашње уређење државе зависи од схватања њених твораца па они који, на пример, силом стварају државу силом ће владати у њој. Кад би тако било, данас би се мало која држава могла сматрати демократском, по најмање оне најстарије државе. Ако би се државе распадале због своје недемократичности многе би одавно нестале. Губи се из вида да унутрашње уређење зависи од односа политичких снага и да може релативно лако да се мења док је стварање државе дуг и мукотрпан историјски процес. Зато изненађује ноншаланција с којом се каже: „Прва Југославија је била исход нагодбе политичке елите Срба, Хрвата и Словенаца после Првог светског рата... Друга Југославија је настала одлуком (АВНОЈ) једне од зараћених страна у мешавини грађанског и ослободилачког рата у време Другог светског рата. Прва Југославија је била једном октроисана (1929) на начин како се државе октроишу у парламентарним грађанским демократијама – диктатуром. Друга Југославија је била такође једном октроисана (Устав од 1974. године) на начин како се у тоталитарним режимима државе октроишу“ (стр. 99). „Референдум о трећој Југославији је био про форме демократски али пошто је одржан у ратном окружењу грађани те Југославије нису имали – јер нису ни могли да имају – све могућности избора пред собом“ (стр. 100). Остављајући по страни прецењивање значаја појединих чињеница за које се, пишчевим речником, може рећи да представљају формалност, мора се рећи да су (бар Србе) 1918. представљали они који су за то били овлашћени по Уставу Србије од 1903, а да одлукама АВНОЈ-а није створена никаква држава. Тиме отпадају све тврдње о више Југославија а сувишно је рећи да у Србији никакав референдум о стварању „треће“ Југославије није одржан. Али ако се узме да је створена и нека трећа Југославија како се може говорити о „четвртој“? Да ли се мисли на поновно обједињавање отцепљених делова? Ако је тако онда је несрећно, у разматрању о помирењу, наведен пример Француза и Немаца после Другог светског рата. То јесте леп пример победе разума и окретања будућности али су то два народа који вековима живе у одвојеним државама а нису се отцепљивали једни од других и међусобно истребљивали у грађанском рату који је у много чему неупоредиво тежи од ратова између држава.

Мржња која је довела до грађанског рата не може да ишчезне као непријатељство између два народа који су били сукобљени као припадници држава. Ране и ожиљци, нарочито у сећању потомака жртава, сигурно отежавају ако не и онемогућавају васпостављање пређашњих веза и односа, укључујући поновно уједињење. Ту важну чињеницу не могу да потисну размишљања о штетности или корисности Југославије за Србе попут ових: „Да ли би, осим *латентно* опасних односа са својим суседима Албанијом и Мађарском, због шиптарске и мађарске мањине у Србији, могао да квари односе са Грчком, Бугарском и Италијом због мањинских питања Словеније, Хрватске и Македоније с тим земљама? Јер већ смо се сагласили да би српски народ могуће економске користи морао да постигне и на други начин, путем тржишта без било какве Југославије нове врсте“ (стр. 103). Ма колико било важно питање мањина никада није доводило Југославију до оштријих сукоба ни са једном суседном државом а да се не говори о небризи српске мањине. Треба ли да будемо срећни што су се Словенци, Хрвати и Македонци отцепили? Још да се отцпе Косово и Војводина и Србија ће се ослободити свих брига о мањинама а за награду може да добије нова тржишта! Држава се не може свести на тржиште нити њени односи на трговину чак и кад се осећа носталгија за неком, како би Милан Грол рекао, преткумановском Србијом. Изјашњавајући се против неке нове, свакако веће Југославије писац остаје дужан да објасни смисао свог исказа: „Не би ли српски народ чак имао политичке штете од 'неке' или 'велике' Југославије, односно не би ли та Југославија била препрека на путу интеграционих токова на Балкану? У првом реду с Бугарском и Грчком о чему нас историја учи“ (стр. 103). Како уједињавање може да буде сметња за интеграцију а распарчавање то није? Уместо објашњења писац наводи за много шта корисну мисао Махатме Гандија да се никако не мења оно што није нужно мењати и додаје: „Можда баш садашњу Југославију!“ (стр. 107). Ако је то његов коначни став нејасно је зашто се враћа на став да ће питање Југославије бити отворено „када у српским земљама превлада правна држава и демократија у правом смислу речи. Да не би било забуне морате претходно себе и ваше саговорнике упитати шта ће та и таква демократија донети српском народу а то ће да буде предуслов да о „некој“ Југославији уопште буде говора. Било када и било где“ (стр. 109). Опште мешање државе и уређења у држави с примесамачувања. Писац зна шта је хтео да каже истицањем да питање није: „Југославија или не“ већ „демократија и демократска одлука свих... у којој и каквој ће држави да живе и раде“ (стр. 112–113) али не и невични читалац који очекује да му се јасно каже да ли то значи да се о држави не говори зато што је ван спора (да држава постоји и да друге нема) и да се може расправљати само о њеном уређењу или пак да она тек треба да се створи. У сваком случају

држава и уређење нису питања у истој равни. Свиђало се то коме или не али држава је примарна јер је демократија само у њој могућа.

Научни и технолошки развој могу да измене однос државе и демократије у мери у којој мењају односе у друштву уопште па и досадање вредности. Писац сматра да су већ сада условили: „(1) нови садржај државног суверенитета над територијом и интегритета територије (границе држава итд.); (2) други ред првенства у развоју државе и друштва, од привреде до културе; и (3) измењени, да кажемо географски распоред светског тржишта са свим последицама за будући развој међународне заједнице (консенсус великих сила, на пример) и свега у вези с њом (место и улога, као и мрежа међународних организација и институција и др.). Информатичко друштво чини досадашњи правни живот застарелим, преображава делом и морал и обичаје људи, продире, чак, у њихов лични живот или приватност“ (стр. 118–119). То је примећено на научним скуповима још пре више деценија али је несумњива све већа превласт држава које су у научном и техничком развоју највише одмакле тако да је разлика између развијених и неразвијених све већа као што су веће социјалне разлике у друштву. Отуда релативизација суверености и територијалне целокупности важи само за мање (слабије државе). Велике државе дају себи право да интервенишу у малим државама (чак и војно) али обрнуто није могуће јер је територија великих држава добро, чак боље заштићена у ери нуклеарне премоћи. Зато компромиси и консенсус важе само за велике а мали могу само да дају уступке. По мишљењу писца није сигурно колико дуго то може да траје јер почива на равнотежи снага (стр. 121–122).

Балканске државе би морале да се оријентишу на стицање знања (стр. 123) и да, по угледу на скандинавске земље, усвоје енглески као радни језик (стр. 124), оснују заједнички универзитет и припреме се за будућу балканску (кон)федерацију (стр. 125). Поред тога писац предлаже да балканске државе оснују фондове за подстицање учења енглеског језика и удружење тих фондова да би рационалније трошиле средства на основу заједничке политике (стр. 126–127). Ту идеју би прве требало да подрже Југославија и Грчка (стр. 128) и то образлаже њиховим интересима (стр. 129–130). Таква иницијатива не би морала обавезно да има међудржавно обележје (стр. 130). За писца је то само једна „варијација на тему“ релативног јединства националних интереса балканских земаља. Нема сумње да је то тема за озбиљно размишљање, нарочито када се има у виду судбина досадањих покушаја да се створи чврст балкански савез. Али цела књига налаже озбиљно размишљање и у том се њена највећа вредност.

Момир Милојевић